

Chữ Hiếu Một Vị Vua

Giáo sư **Nguyễn Phú Thứ**
bút hiệu **Hàn Lâm**

Vì thế, Ông bị nịnh thần đem xiển, nên bị giáng chức nặng-nề, làm phận sự một người quét dọn bàn ghế tại tỉnh đường Quảng-Nam và nhà vua cũng bãi bỏ cuộc ngự du Quảng-Nam. Tuy nhiên, Ông không than van, đến khi vua hiểu được lòng của Ông, thì được bổ nhậm chức Đô-Sát Viện Ngự-Sứ, Sung Cơ Mật-Viện Đại-Thần. Đến năm 1843 thuộc vua Thiệu-Trị thứ 3, có một luồng khí bạch vất ngang trời, vua xuống chiếu cầu lời trực ngôn. Ông dâng sớ chỉ trích khéo vua và tố cáo sự thối-nát hành-chánh địa-phương, đồng thời Ông đề-nghị biện-pháp cải-thiện, Ông được vua Thiệu-Trị khen ngợi. Vua Tự-Đức lên ngôi bổ Ông làm Thượng-Thor Bộ-Lại, đến năm Tự-Đức thứ hai, Ông được cử làm Giảng Quan ở tòa Kinh-Diên mới thiết-lập và hai năm sau được cử Ông làm Phó Sứ Lãnh-Tuần Phủ Gia-Định kiêm chức Lãnh Đốc các đạo Vĩnh-Long và Định-Tường, Biên Hoà, An-Giang và Hà-Tiên (Trong khi Ông Nguyễn-Tri-Phuong làm Nam Kỳ Kinh Lược Chánh Sứ). Trong chức vụ này, Ông lúc nào cũng nghĩ đến ích nước lợi dân, nên Ông lại dâng sớ điều-trần để cải-tố, được vua chấp thuận và khen-ngợi. Năm 1853, Ông được gọi về triều để lãnh chức Hiệp-Biện Đại-Học Sĩ Lãnh Thượng Thor Bộ Binh. Tháng chạp năm 1856 thuộc Tự-Đức thứ 9, Ông được cử Tổng-Tài Quốc-Sứ để soạn bộ Khâm-Định Việt-Sử Thông-Giám Cương-Mục. Nước Pháp và Tây Ban Nha liên minh đánh Việt-Nam, gồm 14 chiếc thuyền chở 3000 quân dưới quyền chỉ huy của Rigault de Genouilly, ngày 24-7 năm Mậu Ngọ 1858 đến đánh Đà-Nẵng, triều đình cử Ông Nguyễn-Tri-Phuong chống giữ, quân giặc thấy khó chiếm, bèn bỏ ý định đánh Huế, quay vào Gia-Định năm 1859 để đánh chiếm thành Gia-Định sau hai ngày giao tranh, chiếm được hơn 80.000 ký thuốc súng, 200 khẩu đại bác và một số tiền điều rất lớn. Các quan bày tỏ lập-trường về việc chiến hay thủ, Ông dâng sớ bàn đại lược như sau : "Thiên hạ đất rộng, công việc rất nhiều, ở chỗ việc nhiều, cai trị chỗ đất rộng, cốt làm cho yên mà thôi. Theo sức người mà dạy, không khó nhọc mà thành công, noi phép mà cai trị, quan lại quen

mà dân yên, cho nên lợi không gấp trăm thì không đòi phép, công mà không gấp mưu thì không đòi đồ dùng. Làm cái kế ngày nay cốt nhứt nuôi dân chăm cây cấy, nuôi lính đủ ăn, lưu ý như thế thì sức dân được thư thả mà quân có chỗ dạy, sức đất không bỏ phí mà lương có chỗ ra, quân giỏi, lương đủ thì như nước chảy cuồn cuộn không hết, thì hoặc đánh hoặc giữ, không việc gì là không nên, đối với việc dân yên nước thịnh, may ra bỏ ích đôi chút ..." Vua Tự-Đức khen rằng : "Lời nói đều có cốt yếu, bọn tân tiến không thể ví nổi, chỉ nên thực lòng cố sức giúp trăm, đời sau chắc có tiếng khen". Kế đến : Ngày 25-2-1861 thành đồn Kỳ-Hòa (Chí-Hòa) thất thủ em Ông Nguyễn-Tri-Phuong là Nguyễn-Duy tử trận, ông Phạm-Thê-Hiến bị thương nặng mấy hôm sau thì chết, riêng Ông Nguyễn-Tri-Phuong cũng bị thương phải bỏ đồn rút quân về Biên-Hòa. Ngày 12-4-1861 Page hạ thành Mỹ-Tho; ngày 9-9-1861 Đê Đốc Bonard thay Charner chiếm thành Biên-Hòa và ngày 28-3-1862 Bonard chiếm thành Vĩnh-Long. Trước tình thế nguy-ngập, vua Tự-Đức cử Ông và Ông Lâm-Duy-Hiệp vào Nam-Kỳ để thương-thuyết hầu tìm cách cứu vãn tình thế, cuộc thương-thuyết diễn ra tại Sài-Gòn, có Đê-Đốc Bonard đại-diện quân Pháp và tướng Palanca đại-diện Tây-Ban-Nha. Kết-quả, bắt buộc phải ký hòa-ước vào ngày 5-6 dl năm 1862 nhằm ngày 9 tháng 5 âm lịch năm Nhâm-Tuất, quân giặc ở thế thượng phong, gồm 12 khoản, trong đó những khoản làm cho dân-tộc chúng ta khổ tâm như :

Khoản 3 : Nhường cho Pháp các tỉnh : Biên-Hòa, Định-Tường, Gia-Định và đảo Côn-Nôn. Người Pháp được đi lại trên sông ngòi Nam-Kỳ.

Khoản 5 : Người Pháp và người Tây-Ban-Nha (Y-Pha-Nho) được buôn bán ở Đà-Nẵng, Đà-Lạt và Quảng-Yên.

Khoản 8 : Nước Đại-Nam tức Việt-Nam phải trả 4 triệu đồng chiến phí trong hạn 10 năm...

Hòa-ước Nhâm-Tuất ký xong, vua Tự-Đức và các triều không hài lòng và chủ trương : "Việc nhường đất, bồi tiền như thế không hợp lý, nhưng các điều ước mới định mà cãi nghị ngay thì họ sẽ không đồng ý". Ngoài ra, vua Tự Đức không bắt tội Ông Phan-Thanh-Giản mà còn cử Ông làm Tổng-Đốc Vĩnh-Long để từ từ thương chước để chuộc lại làm trước kia. Tháng 11-1862 Ông Phan-Thanh-Giản yêu cầu Pháp trả lại Vĩnh-Long, nhưng Pháp cho hay, chỉ trả lại khi nào Ông Quân-Cơ Trương-Định thôi đánh Pháp. (Bởi vì, khoảng thời gian trước và sau khi ký hòa-ước Nhâm-Tuất cho đến mất trọn 6 tỉnh thuộc Nam Kỳ, các sĩ phu và dân chúng thuộc 6 tỉnh (Nam Kỳ) rất uất hận nổi lên chống cự giặc ngoại xâm, dầu biết võ khí thô sơ nhưng với lòng yêu nước nồng nàn cao độ họ đã làm cho quân Pháp điên đảo, trong số những người cầm đầu lúc bấy giờ có các Ông : Trương-Định, Nguyễn-Trung-Trực, Nguyễn-Hữu-Huân (Thủ-Khoa-Huân), Võ-Duy-Dương tức Thiên-Hộ-Dương, Đức Cố Quản Trần-Văn-Thành .v.v.).

Sau đó, đề cử sứ bộ sang Pháp và Tây Ban Nha để xin chuộc lại gồm có : Chánh sứ toàn quyền Ông Phan-Thanh-Giản, Phó sứ là hai Ông Phạm- Phú-Thứ và Nguyễn-Khắc-Đán, còn

Ông Trương-Vĩnh-Ký làm thông ngôn. Để người Pháp giúp phương tiện cho sứ bộ, triều đình Huế lấy có là để đáp lễ Pháp Hoàng đã phái người đến chúc mừng vua Tự-Đức nhân dịp ký hòa-ước 1862. Người Pháp bằng lòng cho mượn tàu Européen và cử Aubaret, Rieunier đi theo hướng dẫn, nhưng phía Việt-Nam phải trả mọi phí tổn. Sau 2 tháng 7 ngày trên tàu, phái đoàn mới đến nước Pháp, được đón rước rất trọng thể và mãi đến ngày 7-11-1863 được vào bộ kiến vua Napoléon Đệ Tam tại điện Tuileries theo nghi lễ ngoại giao thật long trọng. Ít hôm sau, bộ ngoại giao Pháp mời sứ bộ tới và hứa sẽ nghiên-cứu rồi sửa đổi lại hòa-ước 1862 và sẽ ký một hòa-ước mới. Ông Phan-Thanh-Giản tuyên-bố đại lược rằng : "Sứ bộ Việt-Nam xin chuộc 3 tỉnh Miền Đông và Việt-Nam sẽ trả mỗi năm 2 hay 3 triệu hoặc 40 triệu một lần. Người Pháp có quyền cư trú tại 3 hải cảng để tự do buôn bán, đồng thời Việt-Nam nhượng cho Pháp hải cảng Sài-Gòn" Chánh Phủ Pháp chấp-thuận soạn thảo hòa-ước mới để thay thế hòa-ước 1862 trước kia, đồng thời trao cho sứ bộ Việt-Nam trước khi lên đường sang Tây-Ban-Nha. Bởi vì, nước Pháp lúc đó đã thâm lũng 972 triệu quan Pháp, nên vua Napoléon lần Tổng-Trưởng Tài-Chánh đều chủ trương trao lại đất cho Việt-Nam để lấy tiền. Do vậy, sứ bộ do Ông Phan-Thanh-Giản thành-công, còn được đưa đi xem các nơi tại Pháp và Tây-Ban-Nha rất văn-minh của xứ người. Ngày 24-3-1864, sứ bộ về đến Sài-Gòn. Vua Tự-Đức và triều thần đều vui mừng. Vua Tự-Đức bèn phong Ông làm Thượng Thơ Bộ Lại như cũ. Nhưng thực tế, triều đình Huế đã mừng hụt, vì phe thực-dân đã vận-động để chống lại việc cho chuộc đất, đứng đầu là các nhân vật thuộc bộ hải-quân và thuộc địa như : Chasseloup Laubat, Bonard, De La Grandière ...vì thế vua Napoléon đổi ý không cho chuộc lại đất. Tháng 2-1865, Aubaret tới Huế cho hay không có hòa-ước mới và yêu cầu vua Tự-Đức cho trả tiền chiến phí, đồng thời phải cấm nghĩa-sĩ chống Pháp. Như thế, việc chuộc đất hoàn-toàn thất bại vì kẻ mạnh trở mặt, muốn thế nào cũng được, làm cho Ông Phan-Thanh-Giản lại bị vua Tự-Đức tức giận cách lưu. Đây là lần Ông bị giáng chức thứ sáu, tội nghiệp cho Ông lúc này đã 70 tuổi. Sau đó, dã tâm của giặc Pháp càng ngày càng rõ rệt là muốn nuốt trọn Nam Kỳ lúc bấy giờ có 6 Tỉnh, các lực-lượng nghĩa-sĩ chống giặc ngoại-xâm nổi lên đánh phá khắp nơi. Trước tình thế đó, Vua Tự-Đức lại cử Ông Phan-Thanh-Giản vào Nam, vì nghĩ rằng người Pháp đã biết Ông, với chức Hiệp Biện Đại Học Sĩ Bộ Hộ, Thượng Thơ Sung Kinh Lược Sứ thuộc 3 Tỉnh An-Giang, Vĩnh-Long và Hà-Tiên. Ông xin từ chức vì có tuổi già, nhưng không được vua chấp thuận và trước khi đi Ông có tâu rằng : "Chánh sách của Ông là luôn luôn tuân đúng theo hòa-ước". Vua Tự - Đức cũng ngó ý : "Muốn hoà-bình cho dân-tộc được yên ổn, nhưng không nên vì lẽ ấy mà khuất-phục tình hình một cách thụ động". Về phía thực-dân Pháp, De La Grandière (De Lagrandière?) đã thảo kế-hoạch đánh chiếm luôn ba tỉnh Miền Tây (Nam Kỳ). Ngày 15-6-1867, De Lagrandière rời Sài-Gòn xuống Vĩnh-Long với 17 chiến hạm và hấn nhờ Cố Dương đưa thơ mời Ông Phan-Thanh-Giản xuống soái hạm để cho biết lý-do động binh của hấn. Ông và Án Sát Võ-Doãn-Thanh cố-gắng thương-thuyết, nhưng bọn thực-dân đã quyết-tâm cướp nước, thì làm sao còn thương thảo được, hai Ông hoãn binh, hứa sẽ

nộp thành với điều-kiện yêu cầu đừng sách nhiễu dân và tiền với lúa trong kho vẫn phải để Việt-Nam nắm giữ. De La Grandière ưng thuận, nhưng khi hai Ông trở về thành vào ngày 20-6-1867, thì thành Vĩnh-Long đã bị quân Pháp chiếm. Sau đó, đến thành An-Giang mất ngày 22-6-1867 và thành Hà-Tiên cũng bị quân Pháp chiếm luôn vào ngày 24-6-1867 (Theo sách Việt-Nam Sử Lược của Ông Trần-Trọng-Kim viết : "Ông Phan-Thanh-Giản bảo các quan đành chịu nộp thành cho khỏi sự tai hại" nhưng không thấy dẫn chứng dựa theo tài-liệu nào? Chỉ thấy trong quyển La Geste Française en Indochine của Cura Taboulet tập 2, trang 518-519, đã dịch ra và in trong quyển quân-sự tập 3 của BTM do Ông Pham-Văn-Son biên soạn viết : Ông Phan-Thanh-Giản viết thơ buộc Tổng Đốc An-Giang và Hà-Tiên hạ vũ khí đầu hàng. "Nếu cần xin xem quyển Nguyễn-Đình-Chiếu về tác-giả và tác-phẩm trang 672").

Sau đó, Ông Phan-Thanh-Giản lấy tiền lúa nộp một phần cho Pháp để thanh-toán tiền bồi thường năm đó, rồi Ông ra sống tại một ngôi nhà tranh ở ngoài thành Vĩnh-Long. Chính tại nơi đây, Ông quyết-định chấm dứt cuộc đời của Ông. Có lẽ đó là lối thoát duy nhất của Ông sau khi Ông đơn phương nộp thành trì cho Pháp mà không có sự ưng-thuận của triều đình, nhất là trước đó vua Tự-Đức đã đặt hy-vọng bảo-vệ thành trì vào tay Ông. Ông đã hiểu mình phải làm gì, bởi vì thân làm tướng giữ thành mà để mất thành là một trọng tội, cho nên Ông tự xử lấy mình. Ông xếp tất cả áo mũ và các tờ sắc-phong kèm theo tờ sớ chịu tội với triều đình rồi Ông bắt đầu tuyệt thực. Sự tuyệt thực của Ông có ý-nghĩa là một biện pháp "ung dung tự nghĩa" tức là bình-tĩnh đón nhận cái chết để đạt được nghĩa lớn tức là đền nợ nước. Các con cháu qui lạy khóc lóc nhưng Ông đã quyết không ai ngăn cản được. Ông vẫn bình tĩnh và sáng suốt khuyên con cái lo học-hành, không được làm việc cho Pháp, đồng thời bảo con cháu lo tang ma thật giản dị và Ông tự tay viết di bút để đề mộ bia cho Ông gồm 24 chữ Hán, viết thành 3 hàng được phiên âm như sau :

*"Minh tinh thỉnh tình nhược vô ứng thư,
Đại-Nam hải nhai lão thư sinh tính Phan chi cữu.
Diệc dĩ thư chí mộ".*

nghĩa là: Xin bỏ tám triệu, còn nếu không chịu bỏ thì chỉ nên viết : "Linh cữu của người học trò già họ Phan ở bãi biển nước Đại-Nam" mộ chí cũng đề như thế. Đồng thời Ông làm thơ tuyệt mạng :

*Thời trời, lợi đất, lại người hòa,
Há dễ ngồi coi phải nói ra.
Làm trả ơn vua, đền nợ nước,
Đành cam gánh nặng ruổi đường xa.
Lên gềnh xuống thác thương con trẻ,
Vượt biển trèo non cam phận già.
Cũng tưởng một lời an bốn cõi,
Nào hay ba tỉnh lại châu ba!*

Và Ông tuyệt thực suốt 17 ngày mà không chết để chờ quyết định của vua Tự-Đức. Sau cùng, vào lúc nửa đêm mừng 4 rạng mừng 5 tháng 7 năm Đinh Mão 1867, Ông hướng về phương Bắc nơi có vua Tự-Đức để lạy 5 lạy và trước sự

chúng kiến đau lòng của các con cháu, rồi Ông uống á-phiện với dấm thanh để tự vận. Lúc đó có nhiều người quan Pháp kính nể việc làm của Ông, bác sĩ hải-quân Pháp là Le Coniat đã tận lực cứu chữa, nhưng không cứu Ông được, nên phải trút hơi thở cuối cùng thượng thọ 71 tuổi và được các quan lớn nhỏ ở lục tỉnh cùng thân nhân bằng cố hữu về đông đủ để chịu tang và các con cháu đưa về an táng tại làng Bảo-Thanh, quận Ba-Tri (Bến-Tre) đúng như ý muốn của Ông. Khi hay tin Ông chết, các quan Việt-Nam và Pháp tới phúng điếu đều ngậm ngùi thương tiếc một công thần với 41 năm công cán suốt 3 triều đại là: 1.-Vua Minh - Mạng (1820-1840) tức con thứ ba của vua Gia-Long là Thánh-Tổ Nguyễn-Phúc-Đảm, thọ 50 tuổi, trị vì 20 năm và có 170 người con. 2.-Vua Thiệu-Trị (1841-1847) tức Hoàng-Thái-Tử của vua Minh-Mạng là Hiến-Tổ Nguyễn-Miên-Tông, thọ 37 tuổi và trị vì 6 năm. 3.-Vua Tự-Đức (1847-1883) tức con thứ hai của Vua Thiệu-Trị với Bà Thái-Hậu Từ-Dũ, quê ở Gia-Định (Nam Kỳ) là Hoàng-Thái Tử Dục-Tông Nguyễn-Hồng-Nhậm, thọ 55 tuổi và trị vì 36 năm. Lúc làm Kinh-Lược trấn nhậm tỉnh Vĩnh-Long Ông có lập miếu thờ Đức Khổng Tử do Ông Nguyễn-Thông trông nom, khởi công năm Giáp Tý 1864 đến cuối năm 1866 hoàn-thành, đồng thời cất tòa Văn-Xương-Các chung trong đất Văn -Thánh tại làng Long-Hồ để khi rảnh rỗi việc quan, Ông cùng các bạn văn nho họp luận bàn thi phú. Tòa Văn Xương-Các đến nay vẫn còn uy-nghiêm dưới nhiều cây cổ thụ trồng từ xa xưa, cách chợ Vĩnh-Long khoảng 3 cây số. Bên trong có thờ chân dung Ông và bài-vi Ông Võ-Trường-Toản. Riêng tại Miếu Quốc-Công nằm trong thị xã Vĩnh-Long cũng có thờ Ông, hai nơi này lúc nào khói hương cũng nghi ngút. Ngoài ra, năm 1966, chánh-quyền Tỉnh và thân hào nhân sĩ trước kia, cũng dựng tượng đồng bán thân Ông đặt tại công viên tại chợ Vĩnh-Long. Bởi vì, Ông là vị quan thanh-liêm, cương trực, hết lòng phục mệnh các vị vua và lo cho đất nước, dân tộc, lúc bấy giờ, cho nên Ông bị hành-động gian-xảo của giặc Pháp ở thể thượng phong về quân-sự cùng văn-minh tân kỳ của giặc Pháp (bởi vì, Ông đã thấy tận mắt khi cầm đầu sứ bộ sang Pháp), lúc nào cũng muốn cưỡng chiếm 6 tỉnh Nam-Kỳ cho bằng được. Dù ai, ngoài Ông ra cũng không tránh khỏi kết-quả thiệt-thòi của giặc Pháp đưa đến. Vì thế, Ông đành thất thủ thành và đưa đến cái chết can-đảm. Trong khi đó, có tin từ triều đình Huế gởi vào : Bãi chức hàm của Ông, đục tên trên bia tiến-sĩ ngoài Huế để làm gương, cuối cùng đến năm 1885 vua Đồng-Khánh mới phục hồi chức hàm và đến năm 1924 vua Khải-Định mới phong thần cho Ông. Hơn nữa, sau khi Ông chết, hai con của Ông là: Phan-Tôn và Phan-Liêm đã nghe lời Ông căn dặn trước khi chết là : "không ra làm quan với Pháp" mà còn đứng lên chống Pháp. Vì vậy, khi Ông qua đời không những thân bằng quyến thuộc, các quan lớn nhỏ Việt-Pháp cùng đồng bào miền lục tỉnh đến nơi tiễn đưa Ông rất long-trọng và luyến tiếc một nhân tài không thể cưỡng lại tình thế lúc bấy giờ.

Riêng Ông Nguyễn-Đình-Chiều làm bài thơ điệu Ông, bằng chữ Nôm như sau :

*Non nước tan tành hệ bởi đâu?
Dầu dầu mây bạc (trắng) cõi Ngao châu,*

*Ba triều công cán vài hàng số,
Sáu tỉnh cương thường một gánh trâu,
Ái (Trạm) Bắc ngày trông (chiều) tin nhận (điệp) vắng,
Thành Nam đêm quạnh tiếng quỳên sầu,
Minh tinh (sinh) chín chữ (*) lòng son tạc,
Trời đất từ đây mặc gió thu.*

(*) Ông Phan-Thanh-Giản viết di bút để lại cho các con cháu có 11 chữ là : Đại Nam hải nhai lão thư sinh tánh Phan chi cửu có nghĩa là "Linh cửu của người học trò già họ Phan ở bãi biển nước Đại-Nam". Như vậy, chữ "cửu" là cuối chữ của câu 11 chữ do Ông Phan-Thanh-Giản viết rớt đúng chữ "linh" thì rất đúng quy tắc. Bởi vì, theo quy-tắc thời xưa, khi viết minh tinh (tâm triệu) hay mộ bia bắt buộc phải chú ý đến 4 chữ : Quý, Khốc, Linh, Thính và phải tôn trọng quy tắc : "Nam Linh, Nữ Thính, bất dụng Quý Khốc nhị tự" .Nhưng tại sao Ông Nguyễn-Đình-Chiều là đồ nho lại viết 9 chữ và cắt bỏ hai chữ Đại-Nam có ý nghĩa gì ? Theo thiên nghĩ lúc bấy giờ ở Nam Kỳ lục tỉnh đã bị giặc Pháp chiếm, thì không thể dùng chữ Đại-Nam mà phải cắt bỏ để trách khéo Ông Phan-Thanh-Giản? và có ý để Ông Phan-Thanh-Giản thành Quý sau khi chết, bởi để mất Nam Kỳ. Hơn nữa, câu thơ chót Ông Nguyễn-Đình-Chiều kết bằng chữ gió thu (tức gió mùa Thu, theo ngũ-hành thuộc Kim, theo phương hướng thuộc hướng Tây) ý nói lục tỉnh Nam Kỳ giờ đây do giặc Pháp cai trị là để gói trọn sự thống hận đổ trút hết tội tình lên Ông Phan-Thanh-Giản, giống như hành động vua Tự-Đức vậy. **Xin xem bảng**

Quý	Khốc	Linh	Thính	Quý	Khốc	Linh	Thính	Quý	Khốc	Linh
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Đại	Nam	hai	nhai	lão	thơ	sanh	tánh	Phan	chi	cửu
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
		Quý	Khốc	Linh	Thính	Quý	Khốc	Linh	Thính	Quý

kê dưới đây sẽ thấy rõ hơn :

Ngoài ra, Ông Nguyễn-Đình-Chiều không dừng ở đây, lại làm thêm bài thơ điệu Ông Phan-Thanh-Giản bằng chữ Hán, không kém sự phiền giận của Ông. Xin trích dẫn như sau :

*"Bình tiết tăng lao sinh Phú Bật,
Tận trung hà hận tử Trương Tuần,
Hữu thiên lục tỉnh tôn vong sự,
Nam đắc thung dung tự nghĩa thân..."*

Với 4 câu thơ trên Ông Nguyễn-Đình-Chiều, mượn Ông Phú-Bật ở đời nhà Tống được vua cử đi sứ để thuyết phục được giặc Khiết-Đan và lấy lại được đất cho nhà Tống, còn Ông Phan-Thanh-Giản cũng được cử đi sứ, nhưng không thành công. Riêng Ông Trương-Tuần ở đời nhà Đường giữ thành Tuy Dương, chống giặc An-Lộc-Son, đã chiến đấu đến cuối cùng, thành mất Ông Trương Tuần chết theo thành, còn Ông Phan-Thanh-Giản không theo gương người xưa, chết tức khắc theo thành?. Vì thế, việc còn mất lục tỉnh, còn có trời. Nhưng, Ông Phan-Thanh-Giản muốn ung dung làm thần (tự nghĩa thân) thì thật khó lắm thay!

Quả thật, Ông Nguyễn-Đình-Chiều, là con người vì yêu nước

nông-nàn, cho nên việc mất lục tỉnh Nam-Kỳ làm Ông tức giận tột cùng. Vì thế khi Ông Phan-Thanh-Giản chết, Ông làm hai bài điều để hồn giân, cảm thù thật đáng sợ hơn là thương tiếc Ông Phan-Thanh-Giản lâm vào tình trạng tiến thoái lưỡng nan lúc bấy giờ.

Qua những trích dẫn vừa qua, chúng ta thấy được những hành động của các bậc danh nhân ngày xưa, lúc nào cũng có tấm lòng yêu dân mến nước, đáng cho thế hệ chúng ta và kẻ tiếp sau này tôn vinh mãi mãi.

Để biểu lộ tôn kính đối với các bậc tiền nhân bằng hành động, không gì bằng mỗi khi có dịp chúng ta qua Tiền Giang hay Hậu Giang thuộc miền Nam Việt Nam, xin nhún chút thời giờ quý báu đến Bến Tre để thăm các lăng mộ của các Ông : Nguyễn Đình Chiểu, Phan Thanh Giản, Võ Trường Toản...

Nếu du khách muốn đi thăm viếng mộ Ông Nguyễn-Đình-Chiểu ở ấp Vĩnh-Đức-Trung, làng An Đức, quận Ba-Tri, Tỉnh Bến Tre (Kiên-Hòa trước kia), trước hết phải đến Mỹ-Tho thuộc Tỉnh Tiền-Giang (Định-Tường trước kia) tìm bến bắc Rạch Miễu, để qua con sông Tiền Giang, kẻ đến lấy xe đò đi về Thị Xã Bến-Tre khoảng 12 cây số, rồi đi tiếp về chợ quận Ba-Tri khoảng 35 cây số, thì thấy lăng mộ Ông Nguyễn-Đình-Chiểu.

Muốn đi thăm lăng mộ quý Ông : Phan Thanh Giản,

Võ Trường Toản phải đi như thế nào ?

Sau khi đến thăm lăng mộ Ông Nguyễn-Đình-Chiểu xong, khi trở ra đi về hướng Phú Lễ quẹo mặt. Hoặc là, nếu chúng ta đến chợ quận Ba Tri, nơi đây thấy có ngã ba, phải quẹo trái (nhớ đừng quẹo mặt sẽ đi trở lại ngôi mộ Ông Nguyễn-Đình-Chiểu đã thăm) và đi hướng Phú Lễ trên 15 cây số, để đến ấp 4, xã Bảo Thạnh, Quận Ba Tri (Bến Tre) sẽ thấy lăng mộ Ông Võ-Trường-Toản khang trang như sau :

Rồi chúng ta đi tiếp khoảng 300 thước thì thấy ngôi mộ Ông Phan Thanh Giản điêu tàn, không được tu bổ do anh Phan Thanh Nhân, là người cháu sáu đời của Ông Phan Thanh Giản lo săn sóc, cúng giỗ hằng năm như bên đây :

Nếu quý độc giả cần tìm hiểu thêm, xin đọc bài Thăm Mộ Phan Thanh Giản của Võ Thị Thu Vân trong đặc san Tiền Giang Hậu Giang số 6 năm 2002 từ trang 61 đến trang 66, phát hành tại Nam California Hoa Kỳ,

tác giả đã trích dẫn các hình lăng mộ vừa qua ở trước.

(trích dẫn Tìm Hiểu Việc Đòi Đã Qua 1 của Hàn Lâm Nguyễn Phú Thứ, đã hoàn thành đầu năm 2004, xin giới thiệu độc giả bốn phương)

